

hanem annak a közösségnek az érdeke, amelyből vétettünk, s amely mindannyiunkat éltet.

Kívánom, hogy ez a magas érdekelttség emelje ebben a vitában önmagunk fölé tekintetünket.

FEKETE GYULA :

Javult az irodalmi élet légköre az utóbbi években; a gyilkos dühök ritkulnak, csendesednek. Persze csak úgy általában javult a légkör — ha nem számítom bele a kritikások közérzetét. Most látni csak, mennyi érzékeny lelkű ember torlódott össze ebben a műfajban, sértetten, meghajszoltan, mint űzött vadak; nyilván a sors dialektikája a kritikus mimózátermészet. És én igyekszem is megérteni annak a kritikusnak a lelkiállapotát, aki megírja az íróról: tehetségtelen, hagyja abba, mire az illető író azontúl nem köszön előre neki. Igyekszem megérteni a megrendülését, ha millió példányban közölt, letaglózó kritikája után megkapja lezárt borítékban az író „vérszomjas válaszát”.

Illetlen ilyesmiket szóba hoznom is; nekem igazán nem lehet panaszom a kritikusokra. Sokat köszönhetek kritikusaimnak, és a legtöbbet kétségkívül azoknak köszönhetem, akik — nem részletezem itt, milyen jelekből ítélve —, nyilván a legtöbbet akartak ártani.

Hogy mégis szóba hozom ezeket, annak célja van. *Útjelzőnek* hozom szóba, zsákutcajelzőnek: ez tehát az a *hangnem*, amely biztosan zsákutcába vihet egy író-kritikus találkozót. A személyes érzékenység, az önérzet sérülései, úgy gondolom, nem ide való téma. Az önérzet magánparcelláin ne erőltessük a kollektívizálást; az „Írók-Kritikusok Testvérisége” című tévesz életképességében nem bízom — de nincs is ilyen szerelmi aktusra semmi szükség. Alig hiszem, hogy az a legfontosabb gondunk — s hogy egyáltalán: fontos gondunk —, amit Nagy Péter a Népszabadságban karácsonyi cikke tengelyébe állított: az írói hiúság, a „presztízs” sérelmei, hogy „reklámszövegíró” legyen-e a kritikus, hogy: „a nemtelenek (azaz a kritikusok) csak feltétlen hódolattal közeledhetnek a nemesekhez (azaz a múzsafiakhoz)...”

A hiúság és a viszketeges önérzet az ostromlott, jól van. De mintha az ostromló ugyanaz volna: hiúság és viszketeges önérzet. Nem lehetne az egyenlet két oldalát — legalább a közelítő megoldás érdekében — ezzel a két azonos tényezővel *egyszerűsíteni*?

Beszéljünk inkább a legfontosabbakról. Mondom, nem hiszem, hogy a hiúság, a sértődékenység a legfontosabb gondjaink közül való. Pedig úgyszólván toronyiránt erre hord a napjainkban talán legtermékenyebb kritikai műfaj: a kritika önvédelmi irodalma. Vajha bizonyos szerzők részéről bizonyos fórumokon a műveket is illetné annyi sorterjedelem! Én mundérszapot érzek ezeken a szopora felhorkanásokon, kivált ha mindenestül védelmükbe veszik mai kritikai irodalmunk elveit és gyakorlatát — a mindenestül bizony *védhetetlent*.

Sok izgalmas kérdés kívánkoznék ide. Például amit Szabolcsi említ: a teljes mezőny áttekintése, szemmel tartása ma már képtelenség, specializálódnia kell a kritikának. Utolérte tehát a kritikát is a tudományok szigorú törvénye. Csakhogy én itt szinte feloldhatatlan ellentmondást látok. Minthogy a kritika valójában az arányok művészete. De hogyan lehet a helyes arányokat beépíteni a nagy egészbe, ha ki-ki csak egy-egy parcellát művelget? — Talán itt is a teljesebb sajtódemokrácia segíthetne. Ha a saját parcelláján elfogult nyílt színen ütközik más parcellák

elfogultjaival — eleget tapasztaltam már sajtóvitákban —: a magánigazságok kiterítése végtére objektív helyszínrajzot ad.

Két fontos kérdésre térek ki, nagyon vázlatosan.

Az egyik: a kritika hitele. Tudományos és etikai hitele; úgy gondolom a kettő szorosan összefügg.

A politikának átmenetileg, időlegesen joga van ahhoz, hogy bizonyos kérdések megoldásába adminisztratív, hatalmi hangsúlyokkal beavatkozzon, hogy fontos kérdéseket tabuként kezeljen, s hogy az ilyeneket kivonja a nyilvános viták hatóköréből. A tudománynak időlegesen sincs ehhez joga. Ha tehát a kritika igényt tart a tudomány rangjára, hitelére — márpedig igényt tart rá —, nem tűrheti el a tabukat, a letaglózó, lekezelő hatalmi hangsúlyokat, nem vonulhat vissza a tekintélyi elv támadhatatlan fedezékeibe — vállalnia, sőt ösztönöznie kell a szabad szellemű vitát, gondolatcserét. Kérdés, összeegyeztethető-e mindez a kritika kétségtelen politikus funkcióival?

Én úgy látom: igen. Sőt: csakis ez egyeztethető össze. A tudományos világnézetet hordozó szocialista kultúrpolitikának nem lehetnek más, külön szempontjai (a tiltás nem ebbe a mezőnybe tartozik!), mint a tudományos érvényű igazságok, törvényszerűségek minél teljesebb feltárása, minél pontosabb megfogalmazása. Tehát a legbiztosabban a tudományos rangú-hitelű műkritikára támaszkodhat. Ha a kritikai életbe avatkozik be a tekintélyi elv érvényesítésével, hatalmi eszközökkel, azzal a kritikát tudományos rangjától-hitelétől, a kultúrpolitikát erős támaszától fosztja meg.

Ami pedig az ellenséges nézeteket illeti, bízom abban, hogy ha mi nem, hát az unokáink megérik, hogy a kritika olyan nagykorú tudomány lesz, amely már nem ismer ellenséges nézeteket, csak ostobaságokat ismer. Mint minden nagykorú tudomány. Mint ahogy a matematikában sem ellenséges nézet a $2 \times 2 = 5$ — semmilyen osztályszempontból —, hanem számárság. — Mindezt nem azért mondom, mintha remélhetném, hogy a kritika valaha is megközelítheti a matézis egzakt-ságát, objektivitását. De épp azért, mert sok benne — és szükséges benne — a szubjektív elem, tudománnyá érlelődésének a szabad vita a legfontosabb feltétele.

A kritika műfaji primátusának az erőltetése kétségkívül nem használt — általában sem használt — a kritika hitelének. Én úgy látom, nagyon sokat értett. Bennem még az idősebb — úgynevezett: vezető — kritikusok „kettős állampolgársága” is okoz némi viszolygást. Ha arra gondolok, hogy Németh László, Veres Péter untauglichnak minősült akadémiai tagságra; Illyés Gyula, Illés Endre sem akadémiai tag.

A kérdés másik oldala az *etikum*, a kritika morális hitele. Én úgy látom: ez a legnagyobb gond. Sokkal nagyobb gond annál, semhogy itt és most érdemben — dokumentálva, elemezve — foglalkozhatnék vele. Szabadon ömlöttek be fontos kritikai fórumokra a műtől teljességgel idegen ítéletek, szándékok, indulatok, dühök, inszINUÁCIÓK, műkritikának álcázva, az esztétikai frazeológia jelmezében. Olykor annyira független a műtől a szándék, az ítélet, a preconcepció, hogy a mű ismeretére semmi szükség; nyilvánvalóan csak zavarná a kritikust. Fontos fórumon kialakulhat az a gyakorlat, hogy nemcsak a vitára, de a szövegszerű, az adatszerű hibák, torzítások, félremagyarázások helyreigazítására is megtagadják a lehetőséget. Hangsúlyosan kritikai fórumokról és nem kritikuskokról beszélek, minthogy nem első-sorban az aláírás — rendszerint valamely kezdő, ám nyomban a gyorsforgalmi útra startoló ifjú kritikus aláírása — fémjelzi ezt a gyakorlatot.

Mondom, ezúttal csak a tünetet említem, de bármikor készen a dokumentálásra, az elemző bizonyításra. És a tünethez még csak annyit: nem arról van itt szó, amit Szabolcsi említett; a jóhiszemű tévedés joga természetesen megilleti a kritikust. Am a műtől idegen szándék, indulat inszINUÁCIÓ idők múltával ríktóan átüt a pseudo-műkritikán, a revánskritikán, ezen a már külön műfajjá szerveződő alkalmazott kritikán — úgy értem: irodalmon kívüli szándékok, mindenemű esztétikumtól független ítéletek érvényesítésére alkalmazott kritikán. Nézzünk vissza az irodalom

történetére: a jóhiszemű tévedések elévülnek, az etikai vétség sohasem évül el, voltaképp megbocsáthatatlan. Végigkíséri a kritika íróját és sugalmazóját egész életén, és azon messze túl.

A másik kérdés, szintén csak vázlatosan: az elit és a tömegkultúra — voltaképp: tömegszórakoztatás — hamis ellenpárja. Szokás ezt az alternatívát nálunk élesen bírálni elméletben, mintha mégis ez érvényesülne a kultúrpolitikai gyakorlatban.

Ami az elit kultúrát illeti — manipulatív szóhasználat. Noha valóban tartalmazza az erjesztő, értékeket termő, ígéretes kísérleteket, ma már mind nagyobb mennyiségben — a hordalékot is. A blöfföt, a zsonglőrködést, a pózolásokat, helyelközzel a szélhámoskodást, a mindennemű szellemi önkielégülést, köztéri masturbálást, a kísérletet a kísérletért — hovatovább a „kísérletezés” lesz az epigonizmus főárama. Miért volna így egészében — elit? — De valaminek neveznünk kell, mert létezik, hat és teret kér. Rejtvényirodalom? Csemegeirodalom? Laboratóriumi irodalom?

Csak közbevetőleg: oda kellene figyelni a múlt századi szellemi arisztokratizmus, a romantikus filozófia-esztétika reneszánszára. Ahogyan — mutatis mutandis — feltámadnak s uralomra törnek a Schlegelek, Fichte, Schopenhauer, Nietzsche stb., majd a későbbi Ortega, Adorno tételei, koncepciói. Ahogyan némely kritikai irányzat gondozásában szinte az esztétikai normák főrangjára tör a schlegeli *isteni ironia*, a *distancia*, miközben ugyanúgy megkapja a kultúrában a sárga lapot a „harmonikus lelkületű söpredék”. Ahogyan a fichtei lángész *misztikus teremtő ereje* újra bejelenti igényét a trónra. Ám ezek az irányzatok — úgy tetszik — leginkább Nietzschevel ápolják a rokonságot. Újra felnyílt „Zarathusztra szeme”, s a mérhetetlen — immár kozmikus — magasságokból tekint alá az embercsordára. Triumfál a *düonizoszi elv* — a mértéktelenség, a mámor, a misztikum, az irracionális, a diszharmónia, az ösztönuralom, a múprimítív, az extázis. És ugyanígy: az *antiideál*. Vagy nézzük a nietzschei „önmancipálásra” az *önmegvalósítás* némely értelmezésének rímjeit. Vagy a „leegyszerűsített világ illúziója” például a hatalom és az erkölcs konfliktusaiban; mintha erre mondaná Veres Péter: *demonstrált absztrakció*. Feltámadóban a nietzschei arisztokrata gög: „csak a szellemükben legtehetségesebbeknek van joga a szépségre” — s e tétel következtetései: a „művészeknek való művészet”, s az íróknak való irodalom. — Ám az ellenkező folyamatnak is tanúi vagyunk: ahogyan a nietzschei arisztokratikus elvek a pólus másik sarkán, a tömegszórakoztatásban csapódnak ki: a zenei narkózis, a düonizoszi mámor extázisa, a „metafizikai vigasz” művészete, a „ha csak néhány órára is menekülni a valóság-tól” vezérelve.

Ne átkozunk ki semmit. De vajon nem érdemelne valamivel több kritikát s valamivel kevesebb ámuldozást ez a reneszánsz?

A laboratóriumi irodalom létjoga nem lehet vitás. A szaporodó hordalékok sem tehetik vitássá. Ezen a könyvhéten is jó párszor kellett védenem a létjogát, még hozzá könyvbarátok körében. Én csupán *trónkövetelő igényeit vitatom*. — Ady? Bartók? József Attila? Már maga ez a hivatkozás is trónkövetelés. Nem győznek meg ezzel a hivatkozással sem Lukács, sem mai visszhangjai. Először is: Ady, Bartók, József Attila hatása kortársaikra — akár a hivatkozás ellenbizonyítéka lehetne. Másodsor: a hajdani ezernyi kísérletező közül a csúcsig elért három naggyal nem jogos félmjelezni az ezernyi mai kísérletet, és eleve felparcellázni mindenestül a csúcst a laboratóriumi irodalomnak-művészetnek. Elég a zöld utat biztosítani a csúcshoz. Véglegesen oda úgyis csak az utókorban lehet felérni.

Nem a laboratóriumi irodalommal van nekem gondom, hanem azzal az esztétikai-kultúrpolitikai képlettel, amelybe ezt úgy helyettesítik be, mint a konzum kultúra, a lektúr, a tömegszórakoztatás ellenpólusát, a legmagasabb szintű irodalom és művészet vezérképviselőjét. Mértékadó szövegből idézem: a szocialista kultúrpolitika úgy szolgálja az érthetőséget, a közérthetőséget, hogy „a legszélesebb néptömeget a lehető legmagasabb szintű műértéshez vezeti” és „nem olyan módon, hogy

a művészeteket a ma adott legalacsonyabb vagy átlagos közönségszint számára hozzáférhető formanyelv konvencióinak betartására kötelezi". — Nos, erre feltérlődnak bennem a kérdések. Érvényes alternatíva ez? A sokat emlegetett *összettség* és *bonyolultság* valóban csak azokban a művekben van jelen, amelyek csak a „legmagasabb szintű műértéssel” közelíthetők meg? Nem éppen a legnagyobb alkotásokra jellemző, hogy ki-ki a *maga szintjén* talál kapcsolatot velük? A Hamlet tehát nem eléggé összetett és bonyolult, minthogy már 360 évvel ezelőtt megtöltötte a kakasülőt írástudatlan kofákkal, matrózokkal, lóhajcsárokkal? De hiszen ugyanazt a Hamletet már tizedik szereposztásban látja a vajtfülű kritikus, és még mindig talál benne újat! Az *öreg halász* nem eléggé összetett és bonyolult, mert milliók olvassák? Ha az előbb idézett képletet komolyan veszem, ki kell utasítanom a legmagasabb szintű irodalomtól-művészetből a görögöktől kezdve Shakespeare-ig és Petőfiig és Tolsztojig és Hemingwayig és Illyésig mindenkit, aki tudniillik a „legalacsonyabb vagy átlagos közönségszint számára” is „hozzáférhető formanyelvet” használt.

Továbbá: és ha a „legszeleesebb néptömegek” még sokáig és konokul nem az Ulysses-t olvasgatják szabad óráikban, addig bízzuk a tömegszórakoztatásra szellemi táplálkozásukat? Mert az előbbi alternatívából ez következik. Tartok tőle, ha megfogadjuk a Népszabadság cikkírójának lelkes javaslatát, és „használati utasítást” mellékelünk bizonyos művekhez, a „legszeleesebb néptömegeknek”, megeshet, a legmagasabb szintű műértéshez ettől sem jön meg az étvágyuk.

Úgy látom én, ezzel a kultúrpolitikai-kritikai gyakorlattal belementünk az adorno-i koncepció zsákutcájába. Többnyire nem az igenlés direktjében, hanem a tagadás rückwertzében, de belementünk. A konformista kommunikációs *szellemi tömegétkeztetés*, s ellenpárja, az *ínyenckedő kiválasztottak* nonkonformizmusa Adorno képletében is hamisnak bizonyult. Szemünk előtt fordul át az ellenzéki pózokkal startoló elit nonkonformizmusa világszerte manipulált konformizmussá; hovatovább az avantgarde-ot is átcímezzhetjük *garde de couverture*-nek — utóvédnek, utóhadnak a valamikori élcsapatot.

Végezetül: az ingyenc- és a konzumkultúra két trónszéke közt nem ritkán a földre szorul nálunk az az irodalom és művészet, amely éppen a legnehezebb kísérleteket vállalja. Mert arról sem tud lemondani, hogy már a *jelenben* elérje és hatókörébe vonja a „legszeleesebb néptömegeket”, meg arról sem, hogy közben ostrom alá vegye a legmagasabb csúcsokat is. Mint legnagyobb elődei tették: több lépcsős, több rétegű műveik világába — szentegyházába — mezítláb is bárkinek be lehet lépni.

Én úgy látom, mindig is ez volt a legmagasabb csúcsokra vezető fűtca. S hogy a szocializmusban is ez maradt, arra inkább sokkal több okot látok, mint eggyel is kevesebbet. Noha a kísérletezésnek ezen az útján a legtöbb ma a buklató, a súlylyesztő, a tilalmi tábla. Sokan vagyunk, akik hosszú idő óta úgy tapasztaljuk, hogy ezen az úton csak az imént jellemzett, a hazai kritika főáramának tetsző irányzatok ellenszelében, olykor viharos ellenszelében, olykor a terrorizálását is leküzdve — közlekedhetünk. S építhetjük tehetségünk szerint azt a szentegyházat — katedrális — amelybe belépni mezítláb is szabad.